

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:3 • 2003

Mellan krona och marknad

Maj-Britt Nergård, *Mellan krona och marknad. Utländska och svenska entreprenörer inom svensk järnhantering från ca 1580 till 1700*, Diss, Studia Historica Upsaliensia 197, Uppsala 2001. 312 s.

Maj-Britt Nergårds avhandling *Mellan krona och marknad* behandlar förbindelserna mellan svensk järnhantering och den expanderande internationella marknaden från sent 1500-tal till cirka 1700. Fokus vilar på handelskapitalismens roll i stormaktstidens samhälle och frågan om vilken roll utländskt kunnande och kapital spelade i den svenska järnhanterings omvandling, i förlängningen hur de första stegen mot kapitalistiska produktionsformer togs i Sverige. Mera precist: vilken betydelse har handelskapitalistiska entreprenörer haft i det avseendet?

Nergårds avhandling anknuter till en lång och väl utarbetad tradition inom svensk brukshistorisk forskning, representerad av namn som Eli F Heckscher, K-G Hildebrand och, på senare år, Anders Florén. Skillnaden mellan tidigare forskning och föreliggande avhandling ligger främst i det uttalade valet av ett entreprenörsperspektiv. Istället för att förklara ekonomisk förändring till exempel med hänvisning till tekniska innovationer fokuserar Nergård en specifik social och ekonomisk kategori – entreprenörerna – och deras agerande i skärningspunkten mellan produktion och marknad. Därmed ansluter avhandlingen också till vad som närmast utvecklats till ett credo för svenska historiker de senaste 10–15 åren; intresset för enskilda individers och grupper handlande snarare än studiet av opersonliga strukturer. Med författarens egna ord är det ”ett axiom” – en självklarhet med andra ord – att ”det är människan som skapar det samhälle hon lever i” (s 16). Sammantaget är det därför en intressant uppgift att närmare granska analysens uppläggning och inte minst författarens teoretiska utgångspunkter; det senare så mycket mera som framställningen i första hand bärs framåt genom litteraturrenövring och analys av sekundärkällor snarare än bearbetning och presentation av primärmaterial.

Avhandlingens inledningskapitel är en genomgång av olika teorier om den tidigmoderna ekonomins omvandling i kapitalistisk riktning. Nergård inleder med att slå fast ett historiematerialistiskt grundperspektiv men kopplar sedan detta till Joseph Schumpeters teori om ekonomisk förändring. Förståelsen av entreprenören som en förenande länk mellan produktionsfär och cirkulationsfär är central för analysen. Det var i skärningspunkten mellan produktion och cirkulation som de stora ekonomiska vinsterna under handelskapitalismen kunde göras, vinster vilka därefter till viss del återinvesterades i järnhanteringen och därigenom stimulerade en gradvis omgestaltning av produktionen i kapitalistisk riktning. Handelskapitalism – detta klassiska historiska problem – och handels-

kapitalister spelar således i Nergårds tolkning en dynamisk roll men, vilket är viktigt att poängtera, på villkor satta av de i vid mening institutionella förutsättningarna i 1600-talets samhälle. Förutom entreprenörsperspektivet lanseras således också ett institutionellt perspektiv på ekonomisk förändring i avhandlingen – och dessutom ett ”nätverksperspektiv”, det senare applicerat i analyserna av de enskilda entreprenörernas förehavanden. Entreprenörskap, i avhandlingen uppfattat som en balansgång mellan de av kronan, eller staten, fastlagda institutionella spelreglerna för ekonomiskt handlande och den internationella marknaden var möjlig, menar Nergård, i mångt och mycket tack vare de enskilda aktörernas sociala nätverk och familjeband.

Hur belyser då författaren sambanden mellan entreprenörer, institutioner och nätverk? Kapitel 2 behandlar olika aspekter på entreprenörskap, speglat i tre exempel från sent 1500- och tidigt 1600-tal: Willem van Wijk, Willem de Besche och Mikael Ernst. Huruvida tre enskilda fall utgör ett tillräckligt bärkraftigt underlag för analysen kan givetvis alltid diskuteras. Hur som helst framgår den gryende stormaktstidens personella och ekonomiska förgreningar till södra Nederländerna tydligt i framställningen. Därifrån emanerade den kunskap och det kapital som entreprenörer i stil med Wijk och de Besche, något senare Louis de Geer, använde sig av.

I kapitel 3 – i mitt tycke ett av avhandlingens starkare avsnitt, inte minst stilistiskt – levandegörs den dynamiska miljön i södra Nederländerna och närmare bestämt Liège med omnejd. I huvudsak med hjälp av tidigare forskning ger Nergård en fyllig bakgrund och förklaring till hur och varför detta geografiskt begränsade område kunde upprätthålla en sådan ekonomisk tätposition som det gjorde fram till det tidiga 1600-talet. I järnbruksdistrikten runt Liège formades tidigt en entreprenörstrategi fokuserad på förlagsproduktion som senare kom att bli mönsterbildande för hur järnhanteringen i Sverige omvandlades. Analysen får en logisk förlängning in i kapitel 4 där främst de Geer och dennes insatser på svensk botten behandlas. Där de allra första incitamenten till kapitalistisk omvandling av svensk järnproduktion möjligen går att ana sig till i fallet Willem van Wijk kan vi i de Geers verksamhet se tydligare spår av förändringsprocessen.

I kapitel 5–6 utmejslas dragen i denna omvandling tydligare och just Louis de Geer spelar en särskilt framträdande roll i dessa två kapitel. Vi får veta mera om den principiella motsättning som fanns mellan å ena sidan entreprenörernas ambitioner och å andra sidan rådsaristokratins ekonomiska strategier där kronan till exempel genom 1636 års Bergsordning spelade en viktig roll. Vad som behandlas är övergången från det äldre systemet med kronobruk till ett system grundat på förlag. Kapitel 6 ger därefter en bild av den sociala omvandlingen på ett antal valda bruksorter i Uppland, Västmanland och Närke och av framväxten av ett antal borgerliga nätverk med ekonomiska och politiska förgreningar, det vill säga det slags handlingsresurser Nergård ser som centrala för 1600-talets entreprenör-

skap. I avhandlingens 7:e och avslutande kapitel dras så trådarna samman. Vi får en jämförande utblick och sammanfattning av resultaten. Huvudpunkterna i förhållande till avhandlingens syfte kan därmed preciseras: de finansiella och personella kopplingarna mellan Nederländerna och Sverige; entreprenörernas anpassning till de institutionella spelreglerna i den svenska miljön men också det gradvisa omformandet av själva dessa spelregler; övergången från kronobrukssystemet till ett förlagssystem med kapitalistisk tilläggelse av mervärde som ett viktigt inslag.

Som framgått berör avhandlingens centrala tes en klassisk fråga inom forskningen, det vill säga handelskapitalismens (jämför 1950-talets Dobb-Sweezy-debatt och den senare Brenner-debatten) och mera precist de handelskapitalistiska entreprenörernas roll vid utvecklandet av kapitalistiska produktionsformer. Huvudproblemet som jag ser det är, med tanke på avhandlingens uppläggning, av teoretisk natur och rör frågan huruvida det är fruktbart att som Nergård, enkelt uttryckt, försöka gifta samman Karl Marx med Joseph Schumpeter för att förklara svensk järnhanterings omvandling. En syntes av det slaget förutsätter ingående bekantskap inte bara med Marx utan – givetvis – också med Schumpeter och Schumpeters sätt att förhålla sig till ekonomisk förändring och konjunkturcykler.¹ Nu ligger emellertid tyngdpunkten i avhandlingen mera på Marx än på Schumpeter.

Avhandlingens övergripande analysram är, som författaren slår fast, "historie-materialistisk" vilket då också "med utgångspunkt hos Marx själv förutsätter ett strukturalistiskt perspektiv, något som är nödvändigt för den förklaringsmodell jag kommer att använda mig av i min undersökning" (s 16). Denna principdeklaration skall således vägas mot författarens samtidigt uttalade intresse för det handlande subjektet och, i Schumpeters efterföljd, betoningen av entreprenören som drivkraft "inom såväl ekonomisk som samhällelig förändring" (s 15). Som antyds uppstår redan här vissa komplikationer. "Strukturalism" kan i sammanhanget implicera den klassiska marxismens ekonomiska determinism enligt vilken, enkelt uttryckt, politik – inbegripet entreprenörskapets institutionella förutsättningar – utgör den beroende variabeln och ekonomin den oberoende variabeln. Men begreppet kan också leda tankarna till exempel till Althusser's mer mångfacetterade strukturalism. Även om denna problematik nu inte utreds sluter dock Nergård tydligt an till den förra tankegången och man kan fråga sig vilken roll mänskligt handlande egentligen spelar som förklaringsfaktor i det sammanhanget. Signifika-

1. Schumpeter behandlade visserligen den mogna industrikapitalismen men – och här håller jag med Nergård – i princip finns inget som motsäger användandet av hans teori på förindustriella samhällen. Teorin om entreprenörskapet har, åtminstone om vi följer Schumpeter själv, ändå inslag av generell giltighet. "The entrepreneurial function itself is not confined to capitalist society, since such economic leadership as it implies would be present, though in other forms, even in a primitive tribe or in a socialist community." Joseph A Schumpeter, *Business Cycles. A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, Philadelphia 1989 [1939], s 180.

tivt är att författaren själv framhåller att Marx ju fäste föga vikt vid entreprenörerna och deras funktioner. Schumpeter spelar däremot en underordnad roll i det sammanhanget och den bestämning Nergård till sist gör av entreprenörsfunktionen sker "utifrån dess betydelse för förändring av rådande strukturer".

Det vi får veta om Schumpeter och hans teori är i princip att han sökte förklaringen till kapitalismens konjunkturcykler i "den mänskliga faktorn" snarare än i det kapitalistiska systemets struktur. Vad som driver utvecklingen framåt är inte kampen mellan olika samhällsklasser, utan mellan "jämbördiga affärsmän". Denna bild hade självfallet kunnat fördjupas betydligt. Som hos de klassiska national-ekonomerna och som hos Marx handlar Schumpeters teori om jämvikter, närmare bestämt då om orsakerna till de förskjutningar av ekonomisk jämvikt vilka i sin tur förklarar förändringar i en given produktionsstruktur. Problemet hade sysselsatt Schumpeter från 1910-talet och kan sägas ha kulminerat i de båda arbetena *Business Cycles* (1939) och *Capitalism, Socialism and Democracy* (1943); bland annat var det i den senare boken som det kända begreppet "creative destruction" utvecklades, det vill säga synpunkten att innovationer (via entreprenörer) i förlängningen bryter ned etablerade produktionsstrukturer.

Kort sammanfattat representerar Marx och Schumpeter två ganska olika sätt att förklara ekonomiska systems förändring. I det ena fallet sker det med hänvisning till produktivkrafternas förändring, i det andra fallet med hänvisning till innovationer och entreprenörer. Huruvida denna skillnad också gör Marx och Schumpeter principiellt oförenliga kan visserligen diskuteras länge men hur som helst berörs frågan, enligt min mening, alltför flyktigt i avhandlingen. Entreprenörskap som analytisk kategori tenderar faktiskt att komma i skymundan i det trots allt 40 sidor långa introduktionskapitlet. Mitt huvudargument är således att avhandlingen hade tjänat på en mera stringent teoriram och mera systematisk fokusering av det som trots allt är analysens huvudproblem, det vill säga entreprenörskap och i samband därmed också frågan om institutioner. I själva verket tror jag att flera av de intressanta aspekter Nergård behandlar kunnat analyseras lika väl med "mindre Marx" och förmodligen än mer djuplodande med "mera Schumpeter" och en tydligare koppling till institutionellt inspirerade synsätt. Men låt oss ta några exempel.

Centralt hos Schumpeter är således innovationen (utförd av entreprenören), alltså uppkomsten av vad han kallade "new combinations". Vari dessa består preciserades inte uttömmande i *Business Cycles*: "we will simply define innovation as the setting up of a new production function. This covers the case of a new commodity, as well as those of a new form of organization such as a merger, of the opening up of new markets, and so on".² Men även om definitionen lämnas delvis öppen är det uppenbart till exempel att övergången från kronobruk till förlag fal-

2. Schumpeter 1989.

ler in under den typ av organisatoriska förändringar som kan inkluderas i innovationsbegreppet.

Det intressanta blir då – som Nergård mycket riktigt också framhåller – vilka förutsättningar alternativt hinder (på denna punkt talade också Schumpeter själv främst i termer av hinder) som finns för genomförandet av diverse nya kombinationer. Institutioner spelar en central roll i det sammanhanget och, sannolikt, som Nergård också understryker, entreprenörernas sociala nätverk som handlingsresurs. Men handlingsresurser och institutioner är två olika ting. Det skall erkännas att jag gärna hade sett mera av den här typen av resonemang i avhandlingen, inklusive frågan om institutioner och institutionell förändring. Nu ger istället *Mellan krona och marknad* ett i mitt tycke delvis missvisande referat av Douglass North på den punkten. Nergård uppehåller sig framför allt vid hur North behandlat frågan om aktörer i förhållande till institutionsbegreppet och hon förefaller använda ”institutioner” mest som ett sätt att betrakta förhållandet mellan aktörer och strukturer (s 44ff). Norths och andras texter på området ger visserligen utrymme för den typen av resonemang. Men det centrala i institutionella teori-bildningar är ju ändå betoningen av de såväl formella som informella spelregler (”rules of the game” i Norths original)³ vilka strukturerar mänskligt handlande – allt från lagar och förordningar till mer eller mindre oreflekterade normer och föreställningar; att efterlysa en koppling mellan denna typ av resonemang och frågan om svensk samhällsomvandling under 1600- och 1700-talen är ej alls långsökt. Vi kan till exempel dra en parallell till Leif Runefelts likaledes aktuella avhandling om *Hushållningens dygder* (2001),⁴ det vill säga de föreställningskomplex som präglade svenskt ekonomiskt tänkande under stormaktstiden och som utgör en intressant kontrast till Nergårds förment instrumentellt rationella och vinstmaximerande entreprenörer.

Bättre belyst är däremot betydelsen av entreprenörernas sociala nätverk som handlingsresurs och Nergårds avhandling sluter här an till den mer kvalitativt orienterade nätverksforskning som under senare år kommit att bedrivas vid Historicum i Uppsala.⁵ Vad gäller en annan av avhandlingens huvudteser, betydelsen av personella och finansiella länkar mellan södra Nederländerna och den svenska bergshanteringens omvandling under 1600-talet, vilar framställningen på säker grund. Dessa kopplingar är väl i och för sig inte helt obekanta men Nergård fördjupar och nyanserar vår bild av entreprenörer som de Geer och andra. Återi-

3. Douglass C North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990, s. 3.

4. Leif Runefelt, *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm Studies in Economic History, Stockholm 2001.

5. För några kommentarer till nätverksanalysens kvalitativa respektive kvantitativa aspekter, se emellertid Martin Åberg, *Samförståndets tid. Konflikt, samarbete och nätverk i svensk lokalpolitik*, Lund 1998, särskilt kap 1 samt Exkursen.

gen hade emellertid en något striktare tillämpning av Schumpeters entreprenörsbegrepp i kombination med institutionell teoribildning sannolikt kunnat tillföra ytterligare dimensioner till analyserna. Empiriskt finns det nödvändiga stoffet redan i dessa. Låt oss ta avsnitten om Liège som exempel. Slående är att vad författaren främst lyfter fram faktiskt just är betydelsen av institutionella ramverk och politisk regim som dynamisk faktor i ekonomin. På motsvarande sätt är Nergårds paralleller och jämförelser med det samtida ”handelskapitalets” ställning (eller snarare brist på ställning) i Ryssland en slående illustration till samma problematik.

Nergård visar också på samma omständigheter när det gäller Sverige, till exempel i ett av avhandlingens huvudavsnitt, nämligen kapitlen 4–5 om familjen de Geer och förhållandet till rådsaristokratin. En vändpunkt i familjens entreprenörsverksamhet är således när kronan börjar arrendera ut sina bruk (Finspångsarendet 1618) något som Nergård framhåller också skapade möjligheter för omorganisering av produktionen. Genom en gradvis förändring av spelreglerna för ekonomiskt handlande fann de nya entreprenörerna möjlighet att mera systematiskt integrera cirkulationssfär med produktionssfär (s 156f). Min poäng är emellertid att dessa slutsatser rimligen vunnit i skärpa med en mera konsekvent och systematisk teoriram.

Vad jag uppfattar som svagheter i avhandlingens grundkonstruktion skall dock inte tillåtas skymma de förtjänster som självfallet också finns. Ovannämnda synpunkter beaktade anser jag ändå att Nergård ofta lyckas lyfta fram och belysa en oerhört komplicerad omvandlingsprocess, dess rötter och ursprung, på ett fint sätt. Maj-Britt Nergårds doktorsavhandling *Mellan krona och marknad* är ett ambitiöst och brett upplagt försök att analysera upprinnelsen till en kapitalistisk produktionsform i Sverige. Det är en avhandling som säkerligen kommer att resa nya frågor i forskningen om det svenska 1600-talets samhällsförändringar.

Martin Åberg*

* Fakultetsopponent